

MUNCA ȘI RĂSPLATA EI – o cercetare la granița dintre lingvistică și istorie –

MONICA BUSUIOC
Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

Ideea acestei cărți¹ ne-a fost sugerată de regretatul academician Ion Coteanu, interesat de abordarea unui domeniu necercetat până în prezent din punct de vedere lingvistic. Este vorba de analiza și descrierea câmpului noțional „efectuarea și răsplata muncii”.

Principalele contribuții referitoare la acest domeniu sunt de natură istorică, deci cu rezultate relevante pentru istorie. Fiind însă singurele, ele ne-au fost de mare folos, și, ca urmare, am apelat mult, în cercetarea noastră, la istorici. Acest fapt ne-a întărit convingerea că fără istorie, fără o înțelegere cât mai corectă a epocii cercetate, nu se poate întreprinde o descriere a vocabularului din epoca respectivă.

De altfel, analiza și descrierea câmpului noțional de care ne-am ocupat, are implicații lingvistice, istorice, sociale, economice, juridice, culturale etc., ca orice studiu cu caracter onomasiologic. Lucrarea, aflată la confluența mai multor domenii de cercetare, comportă o mulțime de aspecte de ordin extralingvistic, de a căror înțelegere depinde interpretarea corectă a faptelor de limbă. Perspectiva lucrării a fost însă primordial lingvistică. În consecință, toate celelalte date au fost subordonate scopului acestei lucrări, care și-a propus să limpezească conținutul semantic și modalitățile curente de folosire a termenilor implicați în ideea generală „efectuarea și răsplata muncii”.

Dată fiind noutatea temei, incertitudinile și dificultățile de care ne-am izbit în cursul elaborării lucrării ne-au obligat la dezvoltări care pot să pară mai aproape de cerințele unei cercetări social-economice, dar numai în felul acesta am putut descifra semnificațiile cuvintelor din câmpul noțional amintit. Demersul nostru s-ar fi simplificat dacă am fi dispus de studii amănunțite asupra relațiilor social-economice implicate în procesul și ierarhia muncă-răsplată.

În aceste condiții, o problemă dificilă a constituit-o delimitarea obiectului supus cercetării, în speță selectarea și întocmirea unui corpus documentar.

¹ Monica Mihaela Busuioc, *Munca și răsplata ei. (secolele XVII–XVIII). Studiu de terminologie*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2001; [Vol. II] București, 2002.

În dorința de a beneficia de o informație cât mai bogată și de a oferi lucrării o bază cât mai solidă, am parcurs o mare cantitate din ce s-a publicat și are legătură, chiar indirectă, cu tema cercetată. Din zecile de mii de documente excerptate, am recurs la toate cele care priveau diferitele aspecte legate de muncă și de răsplată (în jur de câteva mii). Numărul mic de documente referitoare la recompensarea muncii, raportat la numărul mare de documente publicate, se explică, poate, prin faptul că ideea de răsplătă a muncii, cu toate implicațiile decurgând din ea, a luat forme cu totul noi în timpurile moderne. Multă vreme, ceea ce conta era „munca”, efectuarea ei și nu „răsplata”, răsplătirea ei, constatare care rezultă din întregul context socio-economic, cunoscut deja din istorie.

Asemenea aspecte puțin relevate de izvoare, pe lângă puținătatea în sine a mențiunilor documentare, ar putea constitui o explicație de ce o astfel de problematică a fost în genere mai puțin sau deloc studiată.

Rigorile impuse de dimensiunea unei astfel de lucrări ne-au obligat să ne restrângem investigația la o perioadă mai scurtă, de numai două secole, de la cele mai vechi texte scrise în limba română, – care, după cum se știe, apar târziu – trecând prin secolul al XVIII-lea și mergând până la 1821 inclusiv.

Întrucât secolul al XVIII-lea reprezintă o perioadă foarte puțin cercetată lingvistic, el formează în principal obiectul preocupărilor noastre. Ținând cont de faptul că acest secol cuprinde epoca domniilor fanariote ce durează până la 1821, din motive de unitate și continuitate, am luat în considerare în cercetare și primele două decenii ale secolului al XIX-lea.

Constatarea că documentele atestă o evoluție sensibil deosebită, de la secolul al XVII-lea la secolul al XVIII-lea, a modalităților de recompensare, ne-a determinat să împărțim materialul documentar în două secțiuni corespunzând la două perioade istorice: prima, până la instaurarea domniilor fanariote (1711 pentru Moldova și 1716 pentru Țara Românească) și a doua, cea a domniilor fanariote, de la 1711; 1716 până la 1821, când sfârșesc aceste domnii. Acestei periodizări stricte, care are în vedere istoria, nu i se pot subsuma și documentele din Transilvania, scrise în limba română. Deși puține la număr, ele au fost reținute în lucrare pentru aportul lor informativ la clarificarea termenilor în discuție.

Textele în care apar termenii referitori la răsplata muncii folosite în cercetarea noastră sunt de două feluri:

– textele care se referă la sistemul de recompensare și în care se precizează condițiile de recompensare. Ele formează marea majoritate a izvoarelor, cuprinzând documente de arhivă, cu caracter administrativ, juridic, economic, fiscal, diplomatic etc., cele mai multe nefolosite încă în cercetarea lingvistică propriu-zisă;

– texte care arată felul de folosire în limba română a acestor termeni (de ex. cronicile, deși ele nu prezintă întotdeauna suficientă rigoare).

O dată delimitat obiectul investigației noastre, a fost necesar să definim termenii relației de răsplătire și să stabilim metodologia de lucru.

Am plecat de la ideea că orice răsplată a unei munci convenite presupune existența unui raport între doi termeni: muncă și răsplată, primul implicând, la rândul lui, un executant (persoana care efectuează munca și care primește răsplata), iar al doilea, un beneficiar (persoana care acordă răsplata și pentru care se prestează munca, care este de fapt persoana care angajează și / sau beneficiază de munca efectuată).

Întrucât lucrarea tratează lexicul din perioada sus-menționată, atât noțiunea de *m u n c ă*, cât și cea de *r ă s p l a t ă* au fost interpretate într-o accepțiune foarte largă. Astfel, am înțeles prin *m u n c ă* orice activitate pe care o efectuează cineva, dar și care decurge din exercitarea unei funcții ori din deținerea unei calități în administrația de stat sau în cadrul unei comunități, ca și orice serviciu pe care îl prestează cineva ori un act prin care se produce ceva în vederea obținerii unei răsplăți; iar prin *r ă s p l a t ă*: tot ceea ce provine sub orice formă ca urmare a îndeplinirii unei obligații oarecare, tot ceea ce se dă de către cineva cuiva în cadrul unei înțelegeri (convenții) de un anumit tip în vederea recompensării.

Definirea celor patru membri ai relației de răsplătire a oferit un prim mod de organizare a materialului. Din confruntarea acestor membri cu totalitatea datelor furnizate de documente a rezultat un model de analiză, ce a putut fi aplicat la descrierea tuturor termenilor discutați în lucrare. Modelul cuprinde următorii factori: prima atestare (vechimea termenului), originea termenului, răspândirea geografică, tipurile de documente în care apare, cui se acordă (cui nu i se acordă), pentru ce se acordă, cine acordă, perioada pentru care se acordă, modalitățile de acordare, conținutul răsplății, pe ce bază se acordă.

Dat fiind faptul că în perioada de care ne ocupăm problema recompensării muncii nu se pune în același fel ca în epoca modernă sau contemporană, modalitățile de recompensare și felul în care acestea erau denumite sunt nu numai deosebite de cele de mai târziu, dar și cu mult mai variate și complicate. Întregul sistem de recompensare era în mare parte diferit de cel actual, iar termenii ce desemnează modalitățile de răsplată, de altfel destul de numeroși, provin din diverse zone semantice.

Aceasta deoarece nu exista la vremea aceea un sistem instituționalizat și nici generalizat, potrivit căruia să se acorde răsplata pe baza unei angajări în muncă. Felul în care era organizată societatea (predominanța economiei naturale închise) nu permitea acest lucru. Numai în unele sectoare ale vieții sociale (Curtea domnească și armata) și numai în legătură cu unele categorii de persoane apare mai întâi în mod sistematic ideea de *r ă s p l a t ă*.

Treptat această idee se va generaliza și va evolua spre formele actuale; inițial însă ea era concepută altfel de ceea ce se știe acum că înseamnă *r ă s p l a t ă*, existând în esență două modalități de a o concepe atât din punctul de vedere a ceea ce se oferă (primește) drept răsplată (respectiv conținutul răsplății), cât și din punctul de vedere al celui ce o dă efectiv, și anume:

– o modalitate care consta în acordarea unei anumite forme de răsplată *p r o p r i u - z i s e* de către persoana care angaja și recompensa, răsplată care

corespunde accepțiunii curente a cuvântului, dar și ideii mai moderne de *salarizare* și

– o altă modalitate, cu totul diferită de prima, ce reflectă un sistem de recompensare, probabil mai vechi și care consta în acordarea în mod oficial de către persoana care angaja și recompensa nu a unei forme de răsplată, ci a unui drept de a primi (reține) în beneficiul propriu ca *răsplată*, cu totul *altceva* decât ceea ce se înțelege astăzi prin *răsplată*. Acest *altceva* de care avea dreptul să beneficieze cineva și care constituia mai degrabă o *sursă de câștig* pentru acesta decât o răsplată propriu-zisă, era constituit din diferite și numeroase obligații fiscale (dări, biruri, impozite), taxe, cote-părți, amenzi, cadouri (obligatorii), despăgubiri, servicii, avantaje etc. – sistem întâlnit în toate țările în acea perioadă istorică.

Afirmațiile istoricilor ar putea conduce la ideea că a doua modalitate ar fi anterioară celeilalte: „Din momentul în care – pe lângă vechiul sistem de plată, prin venituri și plocoane legate de natura slujbei – dregătorii au început să primească și o leafă fixă lunară, s-a pus problema fondurilor necesare în acest scop”.² Documentele atestă însă încă de la început categorii de persoane răsplătite în ambele feluri. S-ar putea ca cele două modalități să fie chiar concomitente și nu succesive, absența documentelor împiedicându-ne să facem cu certitudine vreo afirmație în acest sens. Un lucru este sigur: cele două sisteme coexistă în toată perioada pe care am studiat-o.

Trebuie precizat și faptul că cele două modalități de recompensare erau pe atunci, nu numai răspândite în egală măsură, dar și legale, adică recunoscute în mod oficial și legitime prin dispozițiile domnești în vigoare. Ele reflectă stadiul de evoluție a societății românești din secolele XVII–XVIII – evoluție ce prefigurează trecerea de la mai vechile sisteme de recompensare (mai vechi, pentru că sunt abandonate chiar în perioada cercetată), la cele noi și moderne (noi și moderne, pentru că apar înregistrate în documente în această perioadă și continuă până astăzi).

În conformitate cu cele două modalități de recompensare, rezultă că *răsplata* era atât o *formă de răsplată* propriu-zisă, ce se da pentru o muncă efectuată – corespunzător primei modalități de recompensare, cât și o *sursă de câștig* ce se lua (primea) drept răsplată, deși nu era dată întotdeauna numai în scopul de a recompensa o muncă efectuată, ci și pentru a crea câștiguri diverșilor dregători – corespunzător celei de a doua modalități de recompensare.

Această distincție între *forme de răsplată* și *surse de câștig* a fost motivată și de faptul că ea se traduce pe plan lingvistic în mod diferit.

Formele de răsplată sunt denumite prin anumiți termeni specializați ce semnifică prin ei înșiși ideea de *răsplată*, de ex. *leafă, simbrie, plată* etc.

Sursele de câștig sunt reprezentate de anumiți termeni comuni ce semnifică diferite dări, taxe, amenzi, cadouri etc., de ex. *avaet, telalâc, gloabă, plocon* etc. Astfel de termeni nu par a avea, cel puțin la prima vedere, vreo legătură cu ideea de *răsplată*, o dare, o taxă, o amendă etc. nefiind propriu-zis destinate pentru

² Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III₂, 700.

recompensarea unei munci. Dar ele ajung să capete o astfel de destinație numai în momentul când se legitimează dreptul de a dispune în folos propriu de o astfel de dare, taxă, amendă etc.

Cadourile au, în perioada studiată, o situație specială, deoarece există o serie de cadouri obligatorii care aveau un caracter instituționalizat și care erau reglementate de către domn sau impuse de obligațiile față de Poarta Otomană în cadrul raporturilor de vasalitate.

Condiția ca un termen ce desemnează o dare, o taxă, o amendă, un cadou (obligatoriu) etc. să reprezinte o sursă de câștig este ca el să apară atestat în documente ca fiind reținut sau primit în beneficiul cuiva, deci în legătură cu recompensarea unei anumite categorii de persoane.

Analiza și descrierea celor două categorii de termeni implicați în ideea generală „efectuarea și răsplata muncii” a presupus un mare volum de muncă, pe parcursul a peste 10 ani. Deși studierea tuturor termenilor s-a făcut împreună, rezultatele cercetării s-au dovedit prea vaste pentru a putea fi cuprinse într-un singur volum.

Ca urmare, primul volum al lucrării a fost consacrat termenilor care reprezintă formele de răsplată propriu-zise, întrucât ei aparțin prin semnificația lor de bază câmpului noțional „efectuarea și răsplata muncii”. Puțin numeroși, acești termeni au o individualitate semantică bine conturată, având caracteristici de utilizare asemănătoare, fapt pentru care ei pot fi folosiți alternativ, în perioada studiată, în desemnarea aceleiași recompense. Ei formează câmpul principal, cu o structură omogenă, compactă și unitară, în jurul accepțiunii curente a noțiunii de *r ă s p l a t ă* (a muncii).

Și, deși întâmplător, dar semnificativ totuși, este faptul că prima atestare pe care am întâlnit-o a unui termen referitor la răsplată (*leafă*), aparține acestui câmp.

Printre ei a fost inclus și termenul *venit*, care are o poziție centrală în câmpul mare al recompensării muncii, fiind considerat un termen de legătură între cele două categorii de termeni reprezentând cele două modalități de recompensare. El este cel care a facilitat antrenarea în câmpul semantic al recompensării (muncii) a celorlalți termeni, care nu au legătură directă cu ideea de *r ă s p l a t ă* și care denumesc diferitele dări, taxe, amenzi, cadouri etc. Aceasta deoarece, din analiza documentelor, rezultă că ceea ce constituia *venit* se referea atât la sursele de câștig, cât și la formele de răsplată.

Al doilea volum al lucrării a fost rezervat termenilor referitori la sursele de câștig, care formează o zonă distinctă, eterogenă, adiacentă însă câmpului noțional. Acești termeni, foarte numeroși, dar și diferiți între ei, provin din câmpuri semantice deosebite. Ceea ce îi unește este tocmai această capacitate a lor de a fi utilizați, în anumite condiții, în legătură cu ideea de *r ă s p l a t ă*, utilizare care îi apropie între ei și care justifică includerea lor în câmpul semantic al recompensării (muncii).

Tratarea lor a fost structurată în trei serii distincte în conformitate cu câte o idee centrală:

– ideea de *contribuție fiscală* și de *contravaloare* a unor servicii pentru seria termenilor referitori la dări și taxe;

- ideea de p e n a l i z a r e pentru seria termenilor referitori la amenzi;
- ideea de c a d o u pentru seria termenilor referitori la cadouri.

Analiza termenilor desemnând sursele de câștig a proiectat o lumină nebănuită asupra universului reprezentat de dări, taxe, amenzi, cadouri etc., aceștia căpătând valențe noi rezultate din utilizări noi, care izvorăsc din nevoia de a denumi diversele raporturi dintre cei ce muncesc și cei ce răsplătesc.

Categoriile de persoane care au dreptul de a beneficia de o *sursă de câștig* în folos propriu, au acest drept în calitate de deținători ai unei dregătorii în stat – orice dregătorie reprezentând în principal o funcție, un anumit rang bine stabilit într-o ierarhie de ordin administrativ și abia în subsidiar, o activitate de o anumită natură.

În virtutea acestei calități, a autorității pe care o conferă deținerea unei dregătorii, dregătorii primesc de fapt ceea ce revine de drept dregătoriei respective și nu unui dregător anume, conform unei tradiții, a unei practici vechi consacrate prin o b i c e i. Pentru fiecare dregătorie era instituit din vechime și fixat prin tradiție un anumit *câștig*, special și specializat, în legătură directă cu atribuțiile dregătoriei respective.

Faptul că funcția este cea avută în vedere când domnul legiferează dreptul de a beneficia de o sursă de câștig ar putea constitui o explicație pentru obligația existentă pe atunci ca subalternii să-i plătească pe superiori. Poate părea ciudat astăzi ca ceva luat din partea unui subaltern (constând din cote-părți din încasări sau din cadouri obligatorii) să fie considerat drept răsplată, dar acest sistem era curent pe vremea aceea și deriva din principiul vechiului regim apusean „funcția hrănește pe funcționar”.³

Cele două modalități de recompensare rezultate în urma analizei se întrepătrund și se condiționează, niciuna dintre ele neputând fi pe deplin înțeleasă fără a se recurge la cealaltă. Numai considerate împreună, ele oferă o imagine de ansamblu asupra a tot ceea ce este implicat în relația muncă-răsplată în perioada studiată.

Cercetarea pe care am întreprins-o suplonește și completează lipsa de informație privitoare la epoca în discuție și oferă un tablou mai fidel al realității reflectate în documentele investigate. Privit în epocă, sistemul de răsplată a muncii este departe de a fi simplu, evoluția lui reflectând începutul de transformare și de modernizare a modalităților de recompensare, mai ales în secolul al XVIII-lea și în special în perioada de după 1740.

Dacă nu se poate vorbi în mod cert de o prioritate în apariția uneia dintre modalități, în schimb se constată în perioada studiată cum se renunță treptat la recompensarea prin care se acorda dreptul de a reține în folos propriu o dare, o taxă, o amendă, un cadou obligatoriu etc. Această renunțare în favoarea modalității de acordare a unei anumite forme de răsplată este ilustrată prin felul cum sunt utilizați în epocă termenii *leafă* și *venit*. Raportul dintre ei reflectă în mare întregul proces de recompensare în cursul căruia are loc generalizarea ideii de s a l a r i z a r e în mai toate compartimentele vieții sociale.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, 21.

Epoca fanariotă corespunde unei perioade în care se manifestă o schimbare în natura relațiilor sociale și, implicit, a raporturilor de muncă și răsplată, în directă legătură cu noua organizare a țării.

Poate niciun alt termen referitor la recompensarea muncii nu reflectă mai bine și mai exact transformările petrecute în această perioadă ca cel de *leafă*, domniile fanarioți fiind preocupați de instaurarea unor cadre instituționalizate noi, necesare funcționării în bune condiții a serviciilor statului.

În acest sens, am vrea să remarcăm un alt lucru de o deosebită importanță. Ocupându-ne de o epocă atât de controversată, cea a domniilor fanariote, rezultatele cercetării noastre, referitoare la această perioadă, confirmă considerațiile și aprecierile istoricilor atenți la aspectele pozitive și înnoitoare ale epocii fanariote.

Lucrarea de față a reușit să ilustreze cât mai exact amplul proces de modernizare a țării ce caracterizează epoca fanarioților.

Numeroasele reforme promovate aproape în toate domeniile organizării de stat și sociale atestă o atenție deosebită acordată transformării diverselor compartimente ale societății: administrație, asistență sanitară, justiție, construcții edilitare, transporturi, poște, finanțe, vămi etc., nemaivorbind de Curtea domnească care capătă o nouă înfățișare. Acest proces de modernizare este reflectat de terminologia epocii, de felul în care noile relații de muncă și răsplată sunt denumite. În aceste condiții, se poate afirma că stadiul atins de sistemul de efectuare și de recompensare a muncii constituie unul dintre indicii gradului de dezvoltare a societății românești din acea epocă.

Pentru a exemplifica cele afirmate mai sus, ne-am referit doar la felul în care studierea, din perspectivă onomasiologică, a evoluției lingvistice și a relațiilor dintre doi termeni, *leafă* și *simbrie*, a permis proiectarea rezultatelor investigației noastre asupra istoriei economice și sociale a Țărilor Române în secolele XVII–XVIII.

Dacă în secolul al XVII-lea se putea vorbi de o specializare a folosirii termenului de *leafă*, mai ales în legătură cu *armata* (conform cu sensul etimonului lui *leafă*), în veacul al XVIII-lea, *leafă* devine termenul curent în cancelaria domnească pentru recompensarea activităților desfășurate la Curtea domnească sau în administrația statului – domenii în legătură cu care în secolul al XVII-lea era folosit *simbrie*.

Până la domniile fanariote, caracteristic pentru *simbrie* era faptul că termenul avea o accepțiune „administrativă”, fiind utilizat pentru a denumi retribuirea celor din *administrație*. Erau răsplățiți în această formă atât funcționarii curții domnești, cât și cei aflați în slujba statului, incluzând pe boierii-dregători – ne referim desigur la cei despre care s-au păstrat informații în Condica vistieriei din timpul lui Constantin Brâncoveanu.

În legătură cu această condică, trebuie să facem o paranteză: deși ea a stat în atenția multor istorici, aceștia nu au remarcat în niciun fel utilizarea termenului *simbrie* pentru retribuirea dregătorilor. Cu o singură excepție: în *Dicționarul de instituții feudale*, elaborat de cercetătorii Institutului de Istorie „N. Iorga”, se menționează în cazul a numai două categorii (*marele clucer*, și respectiv, *clucerul al II-lea* și *marele comis*), atestate în condica lui Brâncoveanu, că primesc *simbrie* anual – dar nu și în cazul altora, de ex.: *capucheia*, *comișel*, *grămătic*, *logofăt* și *pitar*.

Revenind la cercetarea noastră, se poate afirma, pe baza informațiilor din Condica vistieriei, că boierii-dregători primeau numai *simbrie* și nu *leafă* la curtea lui Brâncoveanu și probabil în tot secolul al XVII-lea.

În secolul al XVIII-lea, aceste categorii sunt recompensate cu *leafă*. *Leafă* a luat locul lui *simbrie*, ajungând termenul consacrat la Curtea domnească. Toți boierii-dregători, funcționari ai statului sau ai domnului, nu beneficiază în acest secol decât de răsplata cu *leafă* (asociată și cu alte surse de câștig, boierii-dregători fiind cei în legătură cu care sunt atestate ambele modalități de recompensare și în cazul cărora se va înregistra în secolul al XVIII-lea o schimbare în modul de răsplătire, corespunzător cu noua idee de salarizare, introdusă în administrația de stat de către domnii fanarioți).

Se observă astfel că sfera de utilizare a termenului *leafă*, depășind granițele domeniului militar, se lărgeste foarte mult: toți cei care intră într-o relație de tip domn(stat) – angajat în cadrul raporturilor de muncă-răsplată sunt plătiți cu *leafă*. Din aceste motive, domeniul de folosire predilect al lui *leafă* în secolul al XVIII-lea este cel administrativ, înțelegând prin administrare tot ceea ce ține de organizarea serviciilor statului și ale domnului.

Faptul că *leafă* este întrebunțat încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și pentru alte sectoare ale vieții sociale (Curte domnească, administrație, școală, biserică), chiar dacă acest lucru este în proporție redusă față de utilizarea lui *leafă* în legătură cu cei din *armată*, facilitează înțelegerea modului în care el va fi folosit în secolul al XVIII-lea. Termenul nu mai apare atestat în documente timp de aproape 40 de ani, între condica lui Brâncoveanu (1694–1704) și apariția primelor condici ale fanarioților (1741), – perioadă care corespunde acestei modificări în utilizarea și semnificația cuvântului.

Alături de utilizarea termenului *leafă* pentru a denumi răsplata unei activități depuse, trebuie să amintim și faptul că el este utilizat numai în secolul al XVIII-lea în scopul de a desemna nu o răsplată pentru o muncă efectuată, ci un „avantaj” oferit din cu totul alte considerente (ajutor sau favoare). Acordarea lui stă la discreția domnului, iar modul în care *leafă* ajunge să semnifice, abia în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea ideea de avantaj reprezintă un proces semantic nesemnălat încă, care oferă și o altă imagine asupra acestui cuvânt.

Evoluția raporturilor de muncă și răsplată a ei, la nivelul întregii vieți sociale, reflectată prin terminologia epocii, contribuie la o înțelegere cu caracter global, dar și nuanțat a societății românești din perioada de până la sfârșitul domniilor fanariote, oglindind totodată și prefacerile social-economice.

SURSE

Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brâncoveanu. Editat de Dinu C. Giurescu, în *Studii și materiale de istorie medie*, V (1962), p. 353-505. [Documente dintre 1672 și 1740]

Condica lui Constantin Mavrocordat. 1740–1741, Ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati. Vol. I–III. Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2008. I: 639 p.; II: 777 p.; III: 534 p.

- Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202-7212 (1694-1704)*. Publicată de C. D. Aricescu în *Revista istorică a arhivelor României*, vol. III, București, 1873.
- Lefile și veniturile boierilor Moldovei în 1776*. Document de la Grigore A. Ghica Vv. Publicat cu o introducere de Petru Rășcanu. Iași, Tipografia Națională, 1887.
- Dicționarul limbii române*. (Academia Română) Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea I: A–B. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: C. București, Tipografia Ziarului Universul, 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: D – De. București, Universul, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: De–Deștina; șpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: F–I. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: J – Lacustru. București, Tipografia Ziarului Universul S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: Ladă–Lepăda. București, Tipografia Ziarului Universul S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: Lepăda–Lojniță. București, Tipografia Ziarului Universul S. A., 1948.
- Dicționarul limbii române*. (Academia Română) Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă. București, Editura Academiei. Tomul VI. Litera M: 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera N: 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera O: 1969; Tomul VIII. Litera P: 1972–1984; Tomul IX. Litera R: 1975; Tomul X. Litera S: 1986–1994; Tomul XI. Partea 1. Litera Ș: 1978; Tomul XI. Partea a 2-a și a 3-a. Litera T: 1982–1983; Tomul XII. Partea I. Litera Ț: 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera U: 2002; Tomul XIII. Partea I și a 2-a și a 3-a. Litera V și literele W, X, Y: 1997–2005; Tomul XIV. Litera Z: 2000; Tomul I. Partea a 3-a. Litera D. D – Deînmuțit, 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera D. Deja – Deținere. 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D. Deținut – Discopotiriu. 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D. Discord–Dyke. 2009; Tomul IV. Litera L. L–Lherzolit. 2008; Tomul V. Litera L. Li–Luzulă. 2008; Tomul I. Partea a 7-a. Litera E. E–Erzaț. 2009; Tomul I. Partea a 8-a. Litera E. Es–Ezredeș. 2010; Tomul III. Literele J, K, Q. 2010.
- Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*. Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu. București, Editura Academiei, 1988.
- Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. I – II₁₋₂ – III₁₋₂. București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1935–1946.
- N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. Vol. I–XXXI. București, Minerva, 1901–1916.
- Istoria românilor*. Curs făcut la Facultatea de Litere din București de V. A. Urechia, Publicat sub direcțiunea ... I–X_{A-B}–XIII. București, Lito-Tipografia Carol Göbl (I–IV), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl (IX–X_{A-B}), Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu (V–VIII, XI–XIII), 1891–1901. *Seria 1774–1800*. I: 1774–1786. *Alexandru Ipsilante-Mavrogheni*; II: Anexele la vol. I; III: *Epoca lui N. Mavrogheni. 1786–1791*; IV: 1791–1792; V: 1793–1796. VI: *Anexe la volumul V*; VII: 1796–1800. *Seria 1800–1834*. VIII: 1800–1806. Primul volum din secolul al XIX-lea; IX: Al 2-lea din secolul al XIX-lea. *Ocupațiunea rusească din 1806–1812*. X: Al treilea din secolul al XIX-lea. Anexe la vol. anterioare; XI: Al 4-lea din secolul al XIX-lea, 1812–1818. *Domniile lui Caragea și a lui Sc. Calimach*; XII: Al 5-lea din secolul al XIX-lea. *Domnia lui Alex. N. Șuțul și a lui M. Șuțul*. 1818–1821; XIII: *Revoluțiunea de la 1821*. XIV: *Domniile lui Gr. D. Ghica și Ioniță Sturdza*. XV: *Domniile lui Gr. D. Ghica și Ioniță Sturdza*. XVI: *Ocupațiunea rusească și Regulamentul organic din 1828–1834*. XVII: *Indice general al tutor XVI volume*.